

Den nya religionskritiken

Bertel Wahlström
Åbo Akademi

Teemu Taira 2014. *Väärin uskottu? Ateismin uusi näkyvyys*. Turku, Eetos, 357 s.

I Finland har den ena av tevekanalerna för public service haft inslag om den nya ateismen. I samband med julhelgerna 2013 hade kvällsnyheterna ett reportage från Storbritannien, där personer deltog i en samling med sång och tal i stil med församlingarnas gudstjänster, fast utan Gud. Påsken 2014 sände samma kanal ett program om nyateismen där massmötet i Washington "Reason Rally" eller "Förnuftets samling" den 24 mars 2012 i Washington DC utgjorde en viktig del. På olika sätt har nyateismen på sistone fått en synlighet som kan få en att fråga sig vad det beror på. Docenten i religionsvetenskap vid Turun yliopisto (Åbo universitet) Teemu Taira har skrivit en bok vars titel i översättning lyder Fel trott? Ateismens nya synlighet. I sin bok behandlar Taira nyateismens främsta representanter, föregångarna till nyateismen, motsatsförhållandena mellan ateister och kreationister respektive företrädare för antagandet om intelligent design, ateismen i Finland och frågeundersökningar om finländarnas inställning i trosfrågor.

Vad menas med ateism?

Som sig bör, tar Taira i sin inledning upp begreppet ateism. Han säger att det i alla tider i alla samhällen förekommit personer som inte trott på Guds eller gudarnas existens. Begreppet ateism är en produkt av den västerländska kulturen, och det är först i den västerländska världens modernitet som det fått en viss stadga. Den snävare betydelsen av ordet har blivit möjlig först mot bakgrund av den referensram av teism som förts fram och blivit etablerad. Det som ateisten i allmänhet förnekar är att världen har en skapare som är kraftfull, vis, god och oavhängig. Taira betonar också skillnaden mellan implicit och explicit ateism och den militanta ateism som kunde kallas antiteism. Svårigheterna att tillämpa begreppet på olika förhållningssätt kommer i boken fram på olika ställen. Författaren vill bland annat påpeka att man vanligen skiljer mellan ateism och sekularism. Han ger också exempel på att vissa representanter för nyateismen anser sig vara andliga. Det västerländska sättet att ställa gudstron och ateismen emot varandra är problematiskt också i samband med läror som förekommer i buddhismen, i den taoistiska traditionen och i vissa traditioner i hinduismen.

Eftersom massmedierna i väst visat särskilt intresse för nyateismen är det inte förvånande att det förekommer rapporter om antalet eller andelen ateister i de västliga länderna. Den största finska dagstidningen, Helsingin Sanomat, hade 2009 en artikel med rubriken "Ateismens popularitet växer i USA". I artikeln hette det att ungefär 15 procent av befolkningen är ateister. Samma tidning publicerade det året en artikel av religionsforskaren Matti Kamppinen, som påstod att det idag finns 60 miljoner ateister i USA. Dessa uppgifter vill Teemu Taira rätta i sin bok. Han säger att år 2008 var det 2,3 procent som inte trodde på Gud. Agnostikerna, som anser att man inte kan veta något om Guds existens, utgjorde 4,3 procent. Dessa två kategorier ger sammanlagt 15 miljoner personer. De i USA som identifierade sig med ateismen var samma år 1,6 miljoner. Detta utgör 0,7 procent!

Förvirringen beror enligt mitt förmenande på sensationsmakeriet men också på svårigheterna att behandla och kategorisera människors livsåskådningsmässiga orientering. Det här har sin tillämpning i fråga om religionen men också i fråga om avståndstagandet till religionen. Vem är ateist? Är det den som medvetet kallar sig själv så? Den som inte vågar tro? Den tvivlande? Den likgiltiga? Tairas bok ger inte ett rakt svar på frågan, och det är bra, för jag anser att människans djupaste känslor, böjelser och tankar knappast är oföränderliga och klargjorda för henne själv. De olika aspekter av ateismen som Taira tar upp är viktiga därför att de visar hur begreppet ateism har använts flertydigt, polemiskt och pejorativt.

Nyateismen

Begreppet nyateism infördes av den amerikanske journalisten Gary Wolf 2006. Han skrev att nyateismen leds av ett intellektuellt brödraskap som för ett korståg mot de troende. Efter det har nyateisterna profilerat sig som representanter för en världsåskådning där man förnekar att Gud existerar och ytterligare framhåller att religionen är skadlig för samhället. Taira ger en kort

men, som jag förstår det, korrekt presentation av fyra av de främsta nyateisterna, Richard Dawkins, Daniel Dennett, Sam Harris och Christopher Hitchens. I kapitlet om religionskritiken i Finland behandlar Taira också astronomen, professor Esko Valtaoja och professorn i teoretisk fysik Kari Enqvist. Dessa två har i sin produktion också kritiserat nyateisterna, och båda har hållit en något lägre profil än de anglosaxiska religionskritikerna.

Den främsta kritiken från Tairas sida mot nyateisterna är att de uttalar sig om religiösa uttryck och fenomen utan att ha kännedom om den kunskap man uppnått inom religionsvetenskapen. De formulerar alltså själva sina självvalda motståndares ståndpunkter och polemiserar mot dem. Själva har religionsforskarna nytta av sin forskning då det gäller förståelsen av religionen, men också i fråga om förståelsen av ateismen. Det här betyder inte att religionsforskare skulle ställa sig neutrala, så som Taira själv gör, utan bland de finska ateister som han refererar förekommer religionsvetarna Matti Kamppinen och Ilkka Pyysiäinen.

Nyateisternas föregångare

I ett mycket intressant kapitel återger Teemu Taira ekon från historien och jämför en rad föregångare med den nya ateismens företrädare. Han skriver om Hobbes, markis de Sade, Hume, Darwin, Nietzsche, Marx, Freud och Camus. Av dessa är det främst de brittiska filosoferna och Darwin som intresserat de ovan nämnda nyateisterna. Christopher Hitchens, som dog år 2011, var också inriktad på skönlitteratur och moralfrågor förutom på de författare som förespråkade empirismen.

Den historiska bakgrundsteckningen visar hur annorlunda det allmänna kulturklimatet var i Europa i jämförelse med den kultur inom vilken nyateisterna framträder. I en lite svepande jämförelse kan man säga att medan nyateisterna främst söker intellektuella motargument mot gudstron, var deras föregångare mera inställda på att analysera religionen än att explicit förneka Guds existens.

Förklaringar till ateismens framträdande

I sin bok diskuterar Taira också förklaringar som getts till att ateismen är så synlig i samhället idag. Han tar upp åsikten att ateismen är en naturlig eller ursprunglig inställning och den motsatta åsikten att ateismen är ett tänkesätt som företrädarna uppnått genom reflektion och övning. Argumenten för att ateismens ursprungsform är naturlig är enligt honom inte hållbara. I stället vill han tillämpa begreppet "kommunikativ relation" på förhållandet mellan religionen och ateismen idag. Ateismen kan uppträda bara i ett samhälle där religionen har sina anhängare och där det uppstår en grupp anhängare av en motsatt åsikt. Det avgörande är inte åsiktsriktningarnas eventuella naturlighet eller ursprunglighet, utan ateismen kan sägas leva av att stå i ett motsatsförhållande till religionen. Enligt Taira är det här en delförklaring till att ateismen

fått en ny synlighet samtidigt som intresset för religion har ökat i samhället. Han vill ändå understryka att motsatsförhållandet inte är endimensionellt, utan att ateisterna i en del sammanhang kan argumentera delvis i samma riktning som de liberalt troende exempelvis i sitt motstånd mot fundamentalismen.

Religion och ateism som öppna begrepp

Det framgår tydligt av Tairas bok att han anser att religionsvetenskapen är den forskningsgren som bäst kan förklara religionen och ateismen som fenomen. Därmed är det inte sagt att man med hjälp av religionsvetenskapen kan skingra alla frågor om religionens och ateismens väsen. Som jag förstår det, lämnar han ett visst tolkningsföreträde i fråga om religionen till utövarna själva. På motsvarande sätt vill han låta dem som inte tror komma till tals, till exempel i frågeundersökningar. Då kan vi sammanfatta bilden som så, att det är hos gemene man vi kan finna olika förhållningssätt till livets mångsidighet och att det är forskaren som kategoriserar en del av förhållningssätten som uttryck för religiös tro eller en ateistisk hållning.

Vi befinner oss alltså ett steg ovanom den utövade övertygelsen när vi diskuterar den religiösa tron och ateismen. Det är något som Taira också uppmärksammar när han till exempel kommenterar den förda debatten i Finland och säger att det blir en viss slagsida när det är den lärda intelligentsian som diskuterar den kristna tron. Han visar också på ett föredömligt sätt hur mångsidigt människors livshållning måste undersökas för att man ska kunna bygga en typologi på axeln religiös tro – ateism.

Hela den sista delen av boken *Fel tro?* behandlar ateismens ställning i Finland. Taira refererar och diskuterar litterära texter och debattinlägg från nittonhundratalet till idag och ger goda sammanfattningar av undersökningar om vad finländarna tror. I statistikens ljus, säger han, kan Finland inte sägas vara ett särskilt ateistiskt land. Människorna förnekar inte aktivt Gud, fast de inte heller nödvändigtvis underskriver kyrkans uppfattning. I sina slutord säger han att ateismens ökade synlighet har en viktig funktion i att tvinga auktoriteterna till diskussion, och han finner det önskvärt att utmanande frågor bryter de traditionella auktoritetsstrukturerna. Att nyateismen skulle få en dominerande ställning anser han ändå inte vara sannolikt.